

W latach 1940-1947 B. M. Tiepłow sformułował ważniejsze tezy swojej teorii zdolności. Uważał, że trzeba je badać na tle działania. L. S. Rubinstein² podzielał to stanowisko, eksponując jedność działania i psychiki (1946). Wyłożyły się wtedy 2 ważne zagadnienia w psychologii radzieckiej: stosunku zdolności ogólnych do zdolności specjalnych (oraz zasadności takiego podziału) i problem, jak rozwijać zadatki.

Tiepłow uważał, że nie istnieją zdolności ogólne, B. G. Ananiew zaś, że tylko na bazie ogólnych zdolności mogą kształtować się zdolności specjalne.

W 1947 r. ukazuje się monograficzna książka B. M. Tiepłowa³ "Psychologia zdolności muzycznych", w której zawarty jest dorobek teoretyczny i duży materiał empiryczny. Autor wydziela takie parametry zdolności muzycznych, jak: poczucie rytmu, rozpoznawanie melodii, emocjonalna percepcja muzyki, zdolność powstawania wyobrażeń słuchowych i synestetycznych, zdolności odtwarzania muzyki, zdolność odróżniania tonu i tembru.

Praca W. I. Kiriejenki⁴ "Psychologia zdolności plastycznych" (1959), pozwala wyróżnić następujące aspekty predyspozycji do sztuk plastycznych: zdolność dokładnej oceny proporcji, oceny jakości barwy i natężenia koloru, zdolność oceny "na oko" poziomu i pionu. Kiriejenko poszukiwał różnic indywidualnych w percepcji wzrokowej, wyobraźni, zdolności do całościowego i syntetycznego spostrzegania oraz do wykształcania wzrokowo-kinestetycznych związków asocjacyjnych.

Zdolności manualne, konieczne dla twórczości plastycznej - to kontrolowanie mikroruchów i tzw. "wycucie mięśniowe".

A. G. Kowalio w i A. N. Miasiszczew⁵ (1960) rozumieją zdolność jako kompleks właściwości potrzebnych do osiągnięcia sukcesu w pewnym działaniu, stroną ich jest sfera emocjonalno-motywacyjna. Badacze ci wyróżniają zdolności ogólne (intelektualne) i specjalne, sprzyjające wykonaniu danego zadania. Nie mogą one przejawiać się bez wolicjonalnych cech osobowości. B. G. Ananiew⁶ (1956) podkreśla też, że zdolności nie funkcjonują bez cech

²L. S. Rubinstein, Osnovy obszczej psichologii, Moskwa 1946.

³B. M. Tiepłow, Psichologija muzykalnych sposobnostiej, Moskwa 1947.

⁴W. I. Kiriejenko, Psichologija sposobnostiej k izobrazitelnoj diejatelnosti, Moskwa 1959.

⁵A. G. Kowalio w, A. N. Miasiszczew, Psichiczeskije osobiennosti czelowieka. Sposobnosti, Leningrad 1960.

⁶B. G. Ananiew, O wzaimoswiazii w razwitii sposobnostiej i

charakterologicznych (dla psychologii radzieckiej istotny jest konstrukt charakteru).

W. A. Krutiecki⁷ (1959, 1968, 1970) sprowadza zdolności ogólne do pracowitości, cierpliwości, wydolności psychofizycznej oraz pamięci dowolnej i umiejętności koncentracji uwagi na granicy uwarunkowań osobowościowych. Krutiecki w dziedzinie zdolności matematyczno-fizycznych, które uważa za nadrzędne wobec innych, kładzie nacisk na zróżnicowanie preferencji do operowania liczbą i bryłą, czemu towarzyszy wyobraźnia przestrzenna. Rozumienie różnych stron zdolności matematycznych pozwoliło mu na opracowanie modelu nauczania problemowego matematyki.

Na aspekt filogenetyczny i historyczny zdolności zwraca uwagę A. N. Leontiew⁸ (1960, 1971). Podzielił on je na 2 grupy: zdolności wrodzone nazwane przez niego naturalnymi i zdolności o pochodzeniu społeczno-historycznym. Pierwsze z nich to szybkość tworzenia się i różnicowania związków czasowych w centralnym systemie nerwowym, zdolność do analizy bodźców ujemnych oraz odporność na bodźce negatywne. Druga grupa zdolności związana jest bezpośrednio z procesem socjalizacji i uwarunkowana przez sytuację społeczno-historyczną, w której się znalazł podmiot. Jest to mimo pewnych różnic terminologicznych teza porównywalna z triadową koncepcją zdolności R. Cattela⁹ (1971). Zdolności ograniczające mają odniesienie do zadatków jako ogólnych i parcjalnych właściwości typu układu nerwowego, a zdolności w zakresie inteligencji skryształizowanej odpowiadają zdolnościom uwarunkowanym ontogenetycznie.

A. N. Leontiew w badaniach empirycznych nad grupą osób pozbawionych słuchu tonalnego doszedł do bulwersujących wniosków, że słuch ten można wydatnie poprawić drogą ćwiczeń wokalizacyjnych oraz że ludzie mówiący

charaktera [w:] Dokłady na sowieszczaniu po woprosam psichologii licznosti, red. B. G. Ananiew, Moskwa 1956.

⁷W. A. K r u t i e c k i, Opyt i analiz sposobnostiej k uswojeniju matematiki u szkolnikow, "Woprosy Psichologii" 1959, nr 1; i d. Psichologija matematycznych sposobnostiej szkolnikow, Izdat. Proswieszczenije, Moskwa 1968; i d. Razwitiye leninskich idiej w sowietskoj psichologii sposobnostiej, Moskwa 1970.

⁸A. N. L e' o n t i e w, O formirowanii sposobnostiej, "Woprosy Psichologii" 1960, nr 4; zob. też i d., O kształtowaniu zdolności [w:] Zagadnienia psychologii różnic indywidualnych, red. J. Strelau, Warszawa 1971.

⁹R. B. C a t t e l, Abilities, their Structure and Action, Houghton Mifflin Company, Boston 1971.

językami sylabotonicznymi mają tę właściwość wysoko rozwiniętą. Stanowiło to nowe spojrzenie na kategorię umiejętności muzycznych.

N. S. Lejtes¹⁰ (1971) docieka związków temperamentu ze zdolnościami ogólnymi uczniów. Guilfordowska płynność i giętkość jest, według autora, związana z ruchliwością procesów nerwowych zbadaną przez I. P. Pawłowa. Niektóre badania oparte na kontynuacji tej myśli wykazują, że u jednostek z wyższym ilorazem inteligencji (mierzonym testem D. Wechslera głównie jako zdolności do myślenia konwergencyjnego), spotyka się więcej słabych typów układu nerwowego. Dotyczy to przeciętnego lub powyżej przeciętnego poziomu inteligencji (J. W. Sztimmer).¹¹

Uczni radzieccy spotykają się na ogólnokrajowych sympozjach psychologii twórczości i psychologii zdolności. Prace eksperymentalne nad zdolnościami artystycznymi koncentrują się od r. 1974 w Laboratorium Psychologii Twórczości przy Instytucie Teatru, Muzyki i Kinematografii w Leningradzie oraz w Konserwatorium w Tbilisi.

Psychologia zdolności rozwija się w ZSRR w następujących kierunkach:

a) tendencja analityczna - wydzielenie odrębnych rezultatywnych czynników zdolności, które dają się sprawdzić w działaniu (rola uwagi w strukturze zdolności plastycznych, Strachow W. W., 1970)¹²;

b) wydzielenie specjalnych predyspozycji psychicznych jako jednej ze stron zdolności - badania nad empatią (Dodonow B. I.);¹³

c) wydzielenie oddzielnych operacji lub sytuacji, w których przejawiają się psychologiczne kwalifikacje podmiotu potrzebne do określenia predyspozycji zawodowych (Roźdiestwienska N. W.);¹⁴

¹⁰N. S. L e j t i e s, Umstwiennyje sposobnosti i wozrast, Izdat. Piedadogika, Moskwa 1971.

¹¹J. W. S z i m m i e r, Sootnoszenije urownia umstwiennogo razwitija po tiestam Wekslera i siły pobuditielnogo processa w starszem szkolnom wozrastie [w:] Woprosy teoriji tiempieramenta, red. W. S. Mierlin, Gosudarstwiennyj Piedadogiczeskij institut, Pierm 1973.

¹²Zob. W. L. D r a n k o w, Raznowidnost' sposobnostiej kak globalnyj kriterij artisticzeskogo tałanta [w:] Psichologija processow chudożestwiennogo tworczestwa, red. B. S. Mejlach, N. A. Chrienow, Izdat. Nauka, Leningrad 1980.

¹³B. I. D o d o n o w, Emocija kak cennost', Moskwa 1978.

¹⁴N. W. R o ź d i e s t w i e n s k a, Psichologiczeskij analiz niekotorych komponientow sposobnostiej k sceniczeskomu pieriewopłoszczeniju, Leningrad 1975.

d) syntetyczne podejście - poszukiwanie wzajemnych związków między komponentami zdolności (teoretyczne modelowanie zdolności);

e) rozważania metodologiczne, znajdowanie filozoficznej, socjohisterycznej bazy rozpatrywań (Artiemiewa T. I., 1977);¹⁵

f) badanie zadatków na tle typów układu nerwowego i jego parcjalnych właściwości (Tieplow¹⁶, Niebylicyn¹⁷);

g) badania neuropsychologiczne - funkcjonalna specjalizacja kory mózgowej i całych systemów centralnego układu nerwowego jako podłoże dla rozwoju zdolności, rozumienie funkcjonalnej asymetrii półkul mózgowych jako podstawy ogólnych zadatków do działalności artystycznej (W. M. Mosidze, A. Kostandow, H. I. Bragina).¹⁸

N. W. Roźdiestwienska i N. D. Lewitow¹⁹ uważają, że w badaniach nad zdolnościami należy się skoncentrować na metodach idiograficznych, obserwacji, metodzie klinicznej oraz eksperymencie dla pozyskania empirycznych wskaźników zdolności. Zalecają oni kompleksowość badań interdyscyplinarnych z udziałem estetyków, psychologów, fizjologów, pedagogów i psychoterapeutów.

W psychologii zdolności lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych daje się zaobserwować wąski przedział zainteresowań. W. L. Drankow z ośrodka leningradzkiego rozpatruje zdolności do gry scenicznej zgodnie z sekwencją procesu twórczego. Według niego, w fazie twórczej obserwacji, zbierania i uogólniania doświadczenia życiowego największą rolę odgrywają zdolności literackie. W fazie konkretyzacji zamysłów, konstruowania wiarygodności dzieła literackiego, czy bohatera scenicznego, ujawniają się zdolności słowne i przestrzenne. Wykonanie pomysłu zależy od zdolności werbalnych, specyficznych uzdolnień technicznych, zdolności do empatii i samokontroli. Na podstawie analizy dzieł i działalności A. Puszkina i F. Szalapina, autor

¹⁵T. I. A r t i e m i e w a, Metodologiczeskij aspekt problemy sposobnostiej, Moskwa 1977.

¹⁶B. M. T i e p ł o w, Problemy indywidualnych razliczij, Moskwa 1961.

¹⁷B. M. T i e p ł o w, W. D. N i e b y l i c y n, Izuczenije osnovnych swojstw nierwnoj sistemy i ich znaczenije dla psichologii indywidualnych razliczij, "Woprosy Psichologii", 1963, nr 5.

¹⁸Zob. N. W. R o ź d i e s t w i e n s k a, Problemy i poiski w issledowanii chudożestwiennych sposobnostiej [...] Psichologija processow chudożestwiennogo tworczestwa, red. B. S. Mejłach, N. A. Chrienow, Izdat. Nauka, Leningrad 1980.

¹⁹Zob. *ibid.*

dochodzi do wniosku, że istota ich talentu ma wielostronną strukturę. Wyraża się ona w różnych dziedzinach od artystycznej do organizatorskiej. Dla pełnego rozwoju talentu konieczny jest więc rozwój uzdolnień dopełniających.

L. G. Żabicka²⁰ (1974), diagnozując zdolności literackie, wychodzi z założenia, że zdolności ogólne przedstawiają możliwość rozwoju w różnych kierunkach. W ten sposób kształtują się zdolności specjalne. Do ogólnych zdolności literackich autorka zalicza umiejętności budowania szerokich asocjacji jako pewną wytrenowaną właściwość centralnego systemu nerwowego. W percepcji literatury, jak i w tworzeniu nowych prac potrzebne jest wycucie stylu, związane ze zdolnościami werbalnymi i zdolnością nadawania intencjonalno-emocjonalnych właściwości swym wypowiedziom.

Autorka porównuje twórczość Antoniego Czechowa i jego brata Aleksieja Czechowa, który dysponował specjalnymi zdolnościami, jednak nie reprezentował dostatecznego potencjału twórczego, a jego pogląd na świat nie podniósł się nigdy ponad przeciętny odbiór rzeczywistości. Antoni Czechow zwracał w listach uwagę bratu, że pisze głównie kierując się upodobaniami odbiorcy i dlatego brak mu sukcesu. Ostrzegał, że musi on osiągnąć najpierw własną przyjemność tworzenia jako subiektywne, ale niezmiernie ważne kryterium wartości dzieła, a później satysfakcję czytelnika.

Talent wiąże się, według Żabickiej, z wyraźnym stosunkiem do rzeczywistości, silną motywacją do twórczości oraz dojrzałości postawy życiowej i jej nonkonformizmem. U Drankowa i Żabickiej pojawia się zgodność w rozumieniu talentu jako konstelacji uformowanych zdolności, powodujących mistrzostwo w działaniach artystycznych, struktury funkcjonującej dzięki postawom twórczym oraz pewnej dojrzałości osobowościowej, przy wysokim rozwoju zdolności dopełniających. Uzupełniają ten obraz badania aktorów przeprowadzone przez Roźdiestwienską²¹ testem Rorschacha (1969) i badania nad osobami uzdolnionymi muzycznie przeprowadzone przez A. L. Gotsdiner (EEG), które wskazują, że sfera emocjonalna różnicuje się wraz z poziomem uzdolnień.

²⁰L. G. Ż a b i c k a, 'Wosprijatije chudożestwiennoj litieratury i licznost', Kiszyniow 1974.

²¹Zob. B. I. D o d o n o w, 'Emocyonalnyje czerty licznosti i chudożestwiennyje sposobnosti [...] Psichologija processow chudożestwiennogo tworczestwa', red. B. S. Mejłach, N. A. Chrienow, Izdat. Nauka, Leningrad 1980.

L. L. Boczkariow²² (1975) i J. A. Cagoreli²³ (1981) rozwijają zagadnienia zdolności muzycznych. B. M. Tieplow eksponował już jedność sfery emocjonalnej i percepcyjnej w działaniach muzycznych. Cagorelli uważa, że ważną cechą ludzi utalentowanych jest szybkość i lekkość "muzycznego myślenia", posiadają oni poczucie rytmu, emocjonalną wrażliwość na muzykę, bogate wyobrażenia muzyczne, "poczucie całości", słuch harmoniczny, będący wyższym stopniem rozwoju słuchu muzycznego. Badacze wśród predyspozycji do dyrygentury wydzielają zdolności organizatorskie, umiejętność rozwijania motorycznych zadatków oraz pobudzania zespołu swoimi wyobrażeniami o muzyce (pantomimiczny kontakt emocjonalny).

Kończąc przegląd nowych poglądów badaczy radzieckich można podkreślić dużą znajomość literatury światowej i zachodniej na temat zdolności oraz różnorodność kierunków własnych badań, skupiających się często w ramach kompleksowych programów rządowych.

Osiągnięcia w tej dziedzinie konfrontowane są systematycznie na sympozjach o zasięgu ogólnokrajowym.

РЕЗЮМЕ

Цель данной работы заключается в представлении избранных вопросов по психологии способностей в СССР. Представлены общие тенденции выступающие в современной психологии которые имеют свое начало в нескольких древнейших концепциях таких как: взгляд на индивидуальные различия И.П. Павлова, теория доминанты А.А. Ухтомского и данные о психо-физической основе активации исследованной П.К. Анохином. Можно также проследить продолжение взглядов Б.М. Теплова (музыкальные способности) и В.И. Кириенко (пластические способности). А.Н. Леонтева — некоторые аспекты в работах Т.И. Артемьевой и Б.Г. Ананьевой в интердисциплинарном подходе и исследование проекционных методов Н.В. Рождественской (проба определения черт личности у способных людей). В исследовательских работах о способностях и их творческих аспектах большое участие имеют следующие центры: ленинградский, грузинский, московский и кишиневский. Ведутся наблюдения в области гуманитарных способностей, с точки зрения их связи с профессиональными склонностями. Эти вопросы представлены синтетически в работе под редакцией Б.С. Мейлаха и Н.А. Хрезова „Психология художественного творчества”.

²²L. L. B o c z k a r i o w, Psychologiczeskije aspiekty formirovanija gotownosti muzykantow-ispolniteliej, (awtoriefierat kandidatskoj dissertacyi), Moskow. Gos. Uniw. 1975.

²³J. A. C a g o r i e l l, Psychologiczeskoje issledowanije muzykalnosti kak professionalno važnogo kaczestwa, (awtoriefierat kandidatskoj dissertacyi), Len. Gos. Uniw. 1981.

S U M M A R Y

The purpose of the paper is to present some aspects of the psychology of capability in the USSR. The general tendencies in contemporary psychology are outlined and are shown to have their sources in the earlier concepts such as I. P. Pavlov's views on individual differences, the theory of the dominant by A. A. Uchtomaki, and data on the psycho-physiological sources of activation given by P. K. Anochin.

We can trace the continuity of the views by B. M. Tjeplov (musical talents), W. I. Kirijenko (visual arts talents) and A. N. Leontiev in some aspects of the works by T. I. Artiemiéva and B. G. Ananiev in their interdisciplinary approach and in N. W. Rozdiestvienska's research by projection methods attempting to distinguish personality features of talented people.

The centers of Leningrad, Georgiá, Moscov and Kishyniev take a leading part in the research on capability and its creative aspect. These centres study specialization in people highly talented in liberal arts, especially from the point of view of their connections with professional predispositions.

All these problems have been presented in a synthetic manner by B. S. Meilach and N. A. Chrienov who edited a work on the psychology of the process of artistic creativity.